

DİPLOMATİK TEMSİLCİLER VE ONLARA TANINAN HAREKET VE SEYAHAT SERBESTİSİ

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.642016>

Doç. Dr. Anıl ÇAMYAMAÇ*

Öz

Diplomatik ayrıcalık ve bağımsızlıklar diplomatik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Onlar olmaksızın diplomatik ajanların görevlerini yerine getirmesi mümkün olamayacaktır. Bir başka deyişle, bu ayrıcalık ve bağımsızlıklar bir anlamda diplomatik yaşam biçimini garanti etmektedir. Bu ayrıcalık ve bağımsızlıklar arasında hareket ve seyahat serbestisi de yer almaktadır. Bu serbesti yabancı diplomat, diplomatik misyon üyeleri ve onların ailelerinin gönderilmiş oldukları devlette serbestçe hareket ve seyahat etmelerini garanti altına almaktadır. Gerçekte çok uzun bir süre, hiçbir devletin, istisnai durum ve koşullar haricinde, görüldüğü üzere, bu tür bir serbestiyi sınırlandırma düşüncesi olmadığından dolayı hareket ve seyahat serbestisi için bu tür bir düzenlemeye gerek duyulmamıştır. Bunun da nedeni, diplomatik misyonun işlevlerinin bu tür bir serbestiyi zarurî kılmasında yatmaktaydı. Ne yazık ki, II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte, bu durum dramatik bir biçimde değişmiştir. Savaştan sonra, özellikle komünist devletler bu serbestiyi sınırlandırmıştır. Komünist devletlerin uygulamasını takip eden Batılı devletlerse, Komünist devletlerin diplomatik misyon üyeleri için karşılıklılık gereği hareket ve seyahat serbestisine sınırlandırma koymuştur. Bu durum hareket ve seyahat serbestisi için bir hükmü zarurî kılmıştır. Bu tür düzenlemeye ilk önce 1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesinde 26. madde olarak yer verilmiştir. Benzer hükümler ilgili diğer sözleşmelerde de yer almıştır. Böylelikle, bu çalışmanın ana amacı, diplomatik ilişkilerde hareket ve seyahat serbestisini irdelemek olacaktır.

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yarı-zamanlı Öğretim Üyesi (e-posta: acamamac@yahoo.com) ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8476-9110> (Makalenin Geliş Tarihi: 25.07.2019) (Makale Gönderilme Tarihi: 02.09.2019/Makale Kabul Tarihi: 22.10.2019)

Anahtar Kelimeler

Hareket ve Seyahat Serbestisi, Diplomatik Ajanlar, Diplomatik Ayrıcalık ve Bağışıklıklar, Ulusal Güvenlik, Güvenlik Bölgeleri, 1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi

DIPLOMATIC FREEDOM OF MOVEMENT AND TRAVEL GRANTED TO DIPLOMATIC AGENTS**Abstract**

Diplomatic privileges and immunities are indeed the necessities of diplomatic life. Without them it would have been impossible for diplomatic agents to fulfil their duties. In other words, these privileges and immunities ensure the way of diplomatic life in a sense. Among these privileges and immunities is the freedom of movement and travel. This freedom ensures free movement and travel of foreign diplomat or members of a diplomatic mission and their families in the state to which they are sent. In reality for a long time there was no such regulation for freedom of movement and travel since no state, except in exceptional cases or conditions, as it appears, had a mind to restrict this kind of freedom. That is because the functions of diplomatic mission necessitate this kind of freedom. Unfortunately with the commencement of the Second World War, this situation had dramatically changed. After the war particularly Communist States had restricted this right. Following the Communist States' practice the Western States put restrictions for the members of the diplomatic missions of the Communist States to their freedom of movement and travel in the name of reciprocity, as well. This situation necessitated a provision for the freedom movement and travel. This kind of rule first placed in the 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations in article 26. Provisions alike were inserted in the following documents concerned. Thus, the main purpose of this article is to analyze the freedom of movement and travel in diplomatic relations.

Keywords

Freedom of Movement and Travel, Diplomatic Agents, Diplomatic Privileges and Immunities, National Security, Security Zones, 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations

GİRİŞ

Uluslararası hukukun en eski dallarından biri konumundaki diplomasi hukuku, bu bağlamda diplomasi kuralları, esasen diplomatik ayrıcalık ve bağışlıklar çevresinde kurgulanmıştır. Bu ayrıcalık ve bağışlıkların nedenleri farklı teorilere dayandırılrsa da¹, günümüzde temel olarak diplomatik temsilcinin yabancı bir ülkedeki görevini gereği gibi ve güven içerisinde her türlü müdahale ve baskıdan uzak bir biçimde yerine getirebilmesi amacına yönelik işlevsellik teorisi ile açıklanmaktadır². Ayrıca, her ne kadar payı az da olsa, bu teoriye ek olarak yabancı ülkede devletini ve halkını temsil etme olgusuna dayanan temsil teorisinin de bu ayrıcalık ve bağışlıkların tanınmasında ele alındığı görülmektedir³.

Gerçekten de esas olarak devletlerini temsil ile görevli diplomatik temsilcilerin ve ailelerinin buldukları yabancı ülkelerde o ülke devletleri nezdinde kendi devletlerini gereği gibi temsil edebilmeleri, bu çerçevede özellikle devletlerinin ve vatandaşlarının çıkarlarını korumaları başta olmak üzere uygun bir biçimde kendilerine atfedilen tüm görevleri yerine getirebilmeleri bu ayrıcalık ve bağışlıklardan etkin bir biçimde yararlanmalarına bağlıdır. Bu nedenle, bu ayrıcalık ve bağışlıkların önemi büyüktür ve dikkatle incelenmeyi gerektirmektedir. Nitekim, doktrinde de diplomatik

¹ Diplomatik ayrıcalık ve bağışlıkları açıklarken dayanılan genelde üç teori söz konusudur: “ülke dışılık teorisi” (*theory of ex-territoriality*), “temsil teorisi” (*representative theory*) ve “işlevsellik teorisi” (*functional theory*). Bu üç teoriden metin içerisinde ele alınmayan tamamen bir kurmacaya dayanmasından ötürü artık kullanılmadığı ifade edilen ülke dışılık teorisidir ki, bu teoriye göre diplomatik temsilci kendi ülkesi topraklarında sayılmaktadır. Söz konusu bu teoriye dair daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. **Ogdon**, M.: *Juridical Bases of Diplomatic Immunity: A Study in the Origin, Growth and Purpose of the Law*, Washington D.C., 1936, s. 63-104; **McClanahan**, G. V.: *Diplomatic Immunity: Principles, Practices, Problems*, London, 1989, s. 30-32; **Starke**, J. G.: *Introduction to International Law*, 10th Edition, London, 1989, s. 424.

² Bu itibarla, diplomasi hukukunun temel metinlerinden birini teşkil eden 1961 tarihli *Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesinin* girişinin dördüncü paragrafında “*Bu gibi ayrıcalıkların ve bağışlıkların amacının fertleri yararlandırmak olmayıp, Devletleri temsil eden diplomatik misyonların görevlerinin etkin şekilde yapılmasını sağlamak olduğunu müdrük bulunarak, ...*” şeklinde yer alan ifadede, açıkça görüleceği üzere, temel olarak işlevsellik teorisine dayanılmaktadır. Bundan sonra kısaca “*1961 tarihli Viyana Sözleşmesi*” olarak anılacaktır. 1961 tarihli Viyana Sözleşmesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. *infra* dipnot: 5.

³ 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi girişinin yukarıda anılan dördüncü paragrafındaki “*... Devletlerini temsil eden diplomatik misyonların ...*” ibaresiyle işlevsellik teorisinin yanı sıra, bir nebze de olsa, temsil teorisine de değinilmiş olmaktadır.

ayrıcılık ve bağışıklıkların incelenmesine hasredilmiş birçok eser söz konusudur⁴. Ancak, diplomatik temsilcinin şahsî dokunulmazlığı başta olmak üzere cezaî ve adli yargılamalardan bağışıklığı, diplomatik misyon binalarının bağışıklığı gibi temel konulara ilişkin bağışıklıklara doktrinde diğerlerinden daha fazla yer verildiği gözlenmektedir. Oysa, diplomatik ayrıcılık ve bağışıklıkların bir bütün olarak değerlendirilmesi onların niteliklerine aykırı olmayacaktır. Nihayetinde, diplomatik ayrıcılık ve bağışıklıklardan birinin ihlâli, birçok durumda, kaçınılmaz olarak diğerlerinin ihlâlini de beraberinde getirecektir. Bu çerçevede, tüm ayrıcılık ve bağışıklıkların iyice etüt edilip değerlendirilmesi oldukça yararlı bir eğilim teşkil etmektedir.

Tüm bu anlatılanlar çerçevesinde, bu çalışmada, doktrin tarafından genelde ele alınmayan diplomatik ayrıcılık ve bağışıklıklardan biri konumundaki diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. DİPLOMASİ HUKUKUNDA HAREKET VE SEYAHAT SERBESTİSİNİN DAYANAĞI VE ÖNEMİ

Diplomatik temsilcilere birçok ayrıcılık ve bağışıklık tanınmışken, bunlar arasında neden bir de hareket ve seyahat serbestisine yer verildiği değerlendirilmesi gereken bir husustur. Her şeyden evvel görülmektedir ki, söz konusu serbesti “hareket” (*movement*) ve “seyahat” (*travel*) şeklinde iki ayrı eylemden oluşmaktadır. Esasta, hareket ve seyahat birbirinden farklı eylemlerdir. Her hareketin seyahat teşkil etmediği, hareketin bu çerçevede daha dar veya yeri geldiğinde daha geniş bir edim olduğu, ancak diplomatik temsilcinin her hareketinin de bir seyahati gerekli kılmadığı görülmelidir. Mesela, misyon şefinin, görevde bulunduğu yabancı başkentte bir mahalden bir mahale, temelde rezidansından büyükelçilik binasına (misyon şefinden bahsediliyorsa, kuşkusuz, rezidansı eğer büyükelçilikte değilse) gitmesi, genel anlamda bir seyahat teşkil etmezken, özellikle görevi kapsamında kabul eden devletin ülkesinde bir şehirden diğer bir şehre gitmesi genelde seyahat olarak kabul edilebilecektir. Dolayısıyla, bu iki kavram *amaç* çerçevesinde birbirinden ayrılmakta ve diplomatik temsilcinin kendisine atfedilen görevler düşünüldüğünde her iki durumun, yani hareketin ve seyahatin neden ayrı bir biçimde ve açıkça belirtilerek düzenlenmesine ihtiyaç olduğu kendini göstermektedir.

⁴ Bu konuda genel olarak bkz. *Bibliyografya*.

Diplomatik temsilcilerin, özellikle de misyon şeflerinin görevleri 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi⁵ m. 3/1'de devletlerini kabul eden devlette temsil etmek, uluslararası hukukun izin verdiği sınırlar içerisinde devletlerinin ve vatandaşlarının kabul eden devlette çıkarlarını korumak, kabul eden devletle devletleri adına müzakerelerde bulunmak, kabul eden devletin durumunu ve buradaki gelişmeleri tüm yasal imkânlar dâhilinde izleyerek devletlerine bildirmek ve devletleriyle kabul eden devlet arasındaki dostça ilişkileri ilerletmek, ekonomik, kültürel ve bilimsel münasebetleri geliştirmek biçiminde sıralanmıştır. Diplomatik temsilcilerin özellikle kabul eden devletteki gelişmeleri izleyip devletlerine rapor etmelerinin, ekonomik, kültürel ve bilimsel bağlar kurmak için çalışmalarının zarurî gereği, kuşkusuz, kabul eden devletin ülkesinde onların serbestçe hareket ve seyahat etmelerine bağlı olmaktadır. Örneğin, bu bağlamda, *Murty*, m. 3/1'de sayılan misyona atfedilen bu görevlerin yeni olmadığını ve hareket serbestisi olmaksızın yerine getirilmeyeceğini, dahası özellikle m. 3/1 (e)'de yer verilen ekonomik, kültürel ve bilimsel ilişkilerin geliştirilmesi ödevinin tamamen serbest hareket etmeye bağlı olduğunu vurgulamıştır⁶.

Bunlara ilâveten, yukarıda belirtilen ve diplomatik ayrıcalık ve bağımsızlıkların hukukî dayanağını teşkil eden teorilerden 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinde de temel alınan işlevsellik teorisinin hareket ve seyahat

⁵ 2 Mart ilâ 14 Nisan 1961 tarihleri arasında Viyana'da toplanan Diplomatik İlişkiler ve Bağımsızlıklara Dair Konferansın sonunda 18 Nisan 1961 tarihinde kabul edilerek 24 Nisan 1964 tarihinde yürürlüğe giren ve toplam 53 maddeden oluşan 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi diplomasi hukuku alanında uluslararası düzlemde temel belgelerden birini teşkil etmektedir. Günümüzde 192 devletin tarafı olduğu Sözleşmenin orijinal metinleri için bkz. "Vienna Convention on Diplomatic Relations", *United Nations-Treaty Series*, vol. 500, no: 7310, 1964, s. 95-221. Sözleşmenin genel olarak yorumuna dair bkz. **Denza**, E.: *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, New York, 1976; **Denza**, E.: *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 3rd Edition, Oxford, 2008; **Denza**, E.: *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 4th Edition, Oxford, 2016. Türkiye ise, 1961 tarihli Viyana Sözleşmesine 6 Mart 1985 tarihinde taraf olmuştur. Türkçe metin için bkz. Resmî Gazete 24.12.1984 Sayı: 18615 via www.resmigazete.gov.tr (ziyaret tarihi: bilinmiyor). 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinin Türk doktrini tarafından en azından belirli maddelerinin yorumuna dair bkz. **Reçber**, K.: *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, Bursa, 2011, özellikle s. 30-73.

⁶ Bkz. **Murty**, B. S.: *The International Law of Diplomacy: The Diplomatic Instrument and World Public Order*, New Haven, 1989, s. 410. Öte yandan, *Uluslararası Hukuk Komisyonunun* ise ilgili maddenin yorumunda hareket ve seyahate dair bu tür açık bir serbestinin öngörülmemiş olması durumunda m. 3/1 (d)'de yer verilen bilgi toplama ödevinin yerine getirilemeyeceğini belirttiği görülmektedir. Bkz. *Yearbook of International Law Commission*, vol. II, 1958, s. 96.

serbestisinin de esasını teşkil ettiğinin doktrinde altı çizilmektedir⁷. Gerçekten de diplomatik misyon görevlilerinin kendilerine yüklenen görev ve ödevleri yerine getirebilmelerinin, dolayısıyla işlevlerini gereğince ve etkin olarak yapabilmelerinin temeli serbestçe hareket ve hatta seyahat etmelerine bağlıdır. Ayrıca, kanımızca, daha az etkiyi haiz temsil teorisinin de bu çerçevede ihmal edilmemesi gerekmektedir. Kabul eden devletin ülkesinde devletlerini ve halklarını temsil eden bu kişilerin, en azından makul sebepler olmaksızın hareket ve seyahat etmelerini kısıtlamak veya yasaklamak temsil ettikleri devlet ve halklar için de bir olumsuzluk olarak mütalâa edilebilecektir.

II. DİPLOMASİ HUKUKU ÇERÇEVESİNDE HAREKET VE SEYAHAT SERBESTİSİNİN TARİHİ GELİŞİMİNİN DEĞER-LENDİRİLMESİ: UYGULAMALAR VE DÜZENLEMELERİN ORTAYA ÇIKIŞINA DAİR GENEL PERSPEKTİF

Geçen yüzyılın başları da dâhil, diplomasi hukuku tarihi incelendiğinde diplomatik temsilcilere tanınan ayrıcalık ve bağımsızlıklar arasında açıkça hareket ve seyahat serbestisine uzun bir süre yer verilmediği veya yer verilmesine gerek görülmediği gözlenmektedir⁸. Bazı yazarlar, bu minvalde,

⁷ Bkz. **Zoglio**, E. M.: Diplomatic Immunity from Local Jurisdiction, University of Baltimore Law Forum, vol. 7/2, 1977, s. 34; **Roye**, P. F.: Reforming the Laws and Practice of Diplomatic Immunity, University of Michigan Journal of Law Reform, vol. 12/1, 1978, s. 93; **Tease**, A. M.: Diplomatic Immunity and Divorce: Fernandez v. Fernandez, Connecticut Law Review, vol. 21/5, 1989, s. 1075. Ayrıca, bkz. **Sen**, B.: A Diplomat's Handbook of International Law and Practice, The Hague, 1965, s. 100; **Morris**, W. G.: Constitutional Solutions to the Problem of Diplomatic Crime and Immunity, Hofstra Law Review, vol. 36/3, 2007, s. 604. Öte yandan, 1957 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda, konuya ilişkin görüşmelerde, mesela İtalyan Prof. Ago söz konusu ilkenin *dışarıdaki diplomatik misyonun düzgün bir şekilde işlemlerini garanti edici zorunlu bir etken* olduğunu dile getirmiştir. Bkz. *Yearbook of International Law Commission*, vol. I, 1957, s. 86. Ayrıca, 1980 tarihli *Tahran'daki Birleşik Devletler Diplomatik ve Konsolosluk Personeliyle Alâkalı Davada* sunulan *Amerika Birleşik Devletleri Muhtırasında Amerika* şu tespiti gerçekleştirmiştir: "*Hareket serbestisi bir misyonun uygun performansla işlemlerinde temel bir zarurettir*". Bkz. "*Memorial of the Government of the United States of America*", s. 166 via www.icj-cij.org/files/case-related/64/9551.pdf (ziyaret tarihi: 20/06/19).

⁸ Genel kanının aksine, bir yazar, *Lyons*, hareket serbestisine dair değerlendirmesinde, bu yönlü genel bir hakkın olmadığını belirtirken, savını, hareket serbestisinden temelde bahsedilmemesinin yanı sıra, ilke olarak da böyle bir serbestinin mevcut olmamasına dayandırmaktadır. Bkz. **Lyons**, B. A.: Personal Immunities of Diplomatic Agents, *British Yearbook of International Law*, vol. 31, 1954, s. 327-328. Oysa, mesela *Cahier*, bu kuralın hiçbir zaman doktrin olarak veya bir antlaşma hükmü olarak düzenlenme-

geçmiş zamanlarda bu şekilde bir düzenlemeye gerek görülmediğini, her ne kadar konuya dair sınırlı kısıtlamalar olsa da, hareket serbestisinin genel bir uluslararası hukuk kuralı olduğunu ve ancak 1940'larla birlikte bu ilkenin ciddi anlamda kısıtlanmaya başlandığını aktarmıştır⁹. Bu yönde, mesela 1927 tarihli bir memorandumda İsviçre Federal Konseyi açıkça diplomatik ajalara dokunulmazlık kuralı çerçevesinde tam bir hareket serbestisi üzerinde genel bir uzlaşının olduğunu vurgulamıştır¹⁰. Daha sonra, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda 1957 yılında "Diplomatik İlişki(ler) ve Bağışıklıklar" (*Diplomatic Intercourse and Immunities*) başlığı altında gerçekleşen tartışmalarda İngiliz *Fitzmaurice*'nin kendisinin gündeme getirdiği ve 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 26'nın da nüvesini teşkil eden teklifini savunurken, bundan 30 yıl önce böyle bir hükme gerek olmadığını belirterek "stratejik temelde girişin yasaklandığı tahkim edilmiş alanların durumunda olduğu gibi ufak tefek birkaç istisna haricinde diplomatik misyonların üyelerinin kabul eden devletin ülkesinde tam bir hareket serbestisinden yararlanmaları geleneksel olmuş ve açıkça belirgin bir durum olarak kabul görmüştür" şeklinde bir tespitte bulunduğu görülmektedir¹¹. İlâve edilmelidir

diğine, çünkü hiçbir devletin olağanüstü koşullar hariç yabancı bir diplomatın hareket serbestisini sınırlandırmayı düşünmediğine dikkat çekmiştir. Bkz. **Cahier**, P.: Vienna Convention on Diplomatic Relations, International Conciliation, vol. 37, 1967, s. 33.

⁹ Bkz. **Hardy**, M.: Modern Diplomatic Law, Manchester, 1968, s. 34.

¹⁰ Aynen aktarım için 1932 tarihinde kısaca Harvard Taslağı olarak da adlandırılan "Diplomatik Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar" konulu taslak maddelerin 17ncisine dair yorum kısmına bkz. "Diplomatic Privileges and Immunities", American Journal of International Law Supplement, vol. 26/1, 1932, s. 93. Ayrıca, bkz. **Hyde**, C. C.: International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, vol. II, 2nd Revised Edition, Boston, 1947, s. 1263 dipnot: § 432A dipnot 1.

¹¹ Bkz. *Yearbook of International Law Commission*, vol. I, 1957, s. 85. (Koyu renkli belirleme tarafımızdan gerçekleştirilmiştir). Buna karşılık, SSCB delegeesi *Tunkin* ise, Komisyonun mevcut kural ve uygulamaları kodifiye etmekle görevlendirilmiş olduğunun altını çizerek, *Fitzmaurice*'nin konuya ilişkin getirmeye çalıştığı ilkenin (yani hareket serbestisinin) uygulamada mevcut olmadığını dile getirmiştir. Ancak, *Tunkin* konuşmasının müteakip paragrafında hareket serbestisi genel ilkesine kimsenin itiraz edemeyeceğini belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Bkz. *ibid.*, s. 86. *Fitzmaurice*'nin sunduğu teklif sonrasındaki görüşme tutanakları bütünüyle irdelendiğinde, diğer delegelerin, en azından ilkenin görüşülüp metne aktarılması yönünde hem fikir oldukları görülmektedir. Bkz. *ibid.*, s. 86-87. Öte yandan, *Starke* ise, bu serbestiyi tamamen yeni bir hak olarak nitelendirmiştir. Bkz. *Starke*, s. 426. Buna karşılık, *do Nascimento e Silva*'nın haklı olarak işaret ettiği gibi, yeni olan husus hareket ve seyahat serbestisi değil, bu serbestinin düzenlendiği hükümde ona getirilen ve aşağıda da incelenecek olan sınırlandırmadır. Bkz. *do Nascimento e Silva*, G. E.: Diplomacy in International Law, Leiden, 1972, s. 30.

ki, Uluslararası Adalet Divanı 1980 tarihli *Tahran'daki Birleşik Devletler Diplomatik ve Konsolosluk Personeliyle Alâkalı Davada* İran'ın aralarında m. 26'nın da olduğu bir dizi maddeyi ihlâl etmesinin sadece sözleşme bağlamalı bir ihlâl teşkil etmediğinin, aynı zamanda İran'ın uluslararası hukukun genel bir kuralını ihlâl etmiş olduğunun da altını çizmiştir¹².

Oysa, tarihsel açıdan bakıldığında bazı devletlerin uzun zamandır diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestisini kısıtladığı örnekler rastlanmaktadır. Bunun ötesinde, antik dönemde Yakın Doğu'da temsilcilerin hareket serbestilerinin sınırsız olmadığı, bu çerçevede özellikle temsilcilerin evlerine dönebilmesi için ev sahibinin (yani temsilci olarak nezdinde görev yaptıkları devletin) onayının olması gerektiği aktarılmıştır¹³. Ayrıca belirtmelidir ki, *Nahlik*, geçmiş zamanlarda özellikle Doğu'daki ülkelerde bu tür bir serbestinin çok sınırlı olduğunu; bu durumun nedeninse Doğu'daki Batı'dan gelen her şeye ve herkese karşı duyulan güvensizlik olduğunu belirtmiştir¹⁴. 11. Yüzyılda gerçek anlamda diplomatik ilişkileri yürüten tek devlet konumundaki Bizans'ın, ağırladığı diplomatik temsilcileri, sınırda karşılayarak, onları Bizans'tan etkilenecek şekilde belirli bir güzergâhtan geçirterek güvenliklerini sağlamak adına korunaklı kalelerde muhafaza ettiği aktarılmaktadır ki, bu aktarımların gösterdiği üzere yabancı temsilcinin hareket ve seyahat hakkı oldukça kısıtlı ve sınırlandırılmış durumda olmaktadır¹⁵. Ancak, bu konuda esas olarak zikredilmesi gereken örnek, şüphesiz, Çin'dir. Bu yönde, Mançu döneminden itibaren Çin, tüm yabancıların ülke

¹² Bkz. "Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran", Judgment of 24 May 1980, s. 31 paragraf: 62 (paragrafın başı bir önceki sayfadır) via www.icj-cij.org/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf (son ziyaret tarihi: 19/06/19). Özellikle ele alınan konu açısından karara dair ayrıntılı bir değerlendirmeye için bkz. **Przetacznik**, F.: Reaffirmation of Basic Principles of Diplomatic and Consular Law by the International Court of Justice in the American Diplomatic Case in Iran, *Sri Lanka Journal of International Law*, vol. 3/1, 1991, s. 119-152, özellikle s. 137-138.

¹³ Bkz. **Elgavish**, D.: Did Diplomatic Immunity Exist in the Ancient Near East, *Journal of the History of International Law*, vol. 2/1, 2000, s. 74-75. Öte yandan belirtmelidir ki, *Delupis* ise, bir diplomatın şahsî bağımsızlığının kendi egemenin ülkesindeki evine serbestçe dönebilmekten öteye gitmediğine işaret etmiştir. Bkz. **Delupis**, I.: *International Law and the Independent State*, Essex, 1974, s. 115.

¹⁴ Bkz. **Nahlik**, S. E.: *Development of Diplomatic Law. Selected Problems*, *Recueil des cours*, vol. 222, 1990-III, 1990, s. 271.

¹⁵ Bkz. **Nicholson**, H.: *The Evolution of Diplomatic Method*, Oxford, 1954, s. 25-26; **Young**, E.: *The Development of the Law of Diplomatic Relations*, *British Yearbook of International Law*, vol. 40, 1964, s. 144-145. Ayrıca, bkz. **Denza**, 1976, s. 115; **Denza**, 2008, s. 205; **Denza**, 2016, s. 173.

içerisinde seyahat edebilmesi için izin alınması zorunluluğunu getirmiştir¹⁶. Benzer şekilde, Moskova Devletinin de (*the State of Muscovy*) 16. yüzyılda casusluk endişesiyle gelen yabancı temsilcileri özellikle Moskovalı vatandaşlarla temasa geçmesinler diye âdeta gerçek dünyayla bağlarını kopartacak biçimde izole ettiği aktarılmaktadır¹⁷. *Hardy* de konuya dair açıklamalarında hareket serbestisine ilişkin bazı sınırlandırmaların güvenlik temelinde her zaman gündeme gelmiş olduğunu belirtmiş ve bunlara örnek olarak da tahkim edilmiş alanlarla sınır bölgelerini göstermiştir¹⁸.

1941 yılında İtalyan hükûmeti kendi devleti nezdinde akredite edilmiş tüm yabancı misyonların Roma dışına izinsiz çıkışlarını yasaklamıştır¹⁹. Benzer şekilde, Sovyetler Birliği'nde de, 16 Mayıs 1941 tarihinde “Dış İlişkiler Halkın Komiserliği” (*People’s Commissariat for Foreign Affairs*) tarafından yayınlanan ve ülkedeki tüm diplomatik ve konsolosluk birimlerine gönderilen genelgede tüm yabancı diplomatik misyon üyelerinin ve çalışanlarının seyahat edebilmesinin Savunma ve Donanma Bakanlıklarının ilgili birimlerinin önceden bilgilendirilmesiyle mümkün olabileceği öngörülmüş ve paralel şekilde Sovyet Hükûmeti belirli mahalleri seyahate yasaklamıştır²⁰. Esasen bu yasaklamalar irdelendiğinde, Moskova merkez alındığında 50 km çaplı bir daireye tekabül eden kesim hariç, ülkenin, yabancı diplomatik temsilcilere tamamen yasaklanmış olduğu görülmektedir²¹. Tabii ki bu önlemlerin savaş zamanında ve savaş nedeniyle alındığı görülmektedir.

¹⁶ Bkz. *Lee*, L. T.: *Consular Law and Practice*, 2nd Edition, Oxford, 1991, s. 429 dipnot: 1. Ayrıca, bkz. *Denza*, 2008, s. 205; *Denza*, 2016, s. 173.

¹⁷ Bkz. *Grzybowski*, K.: *The Regime of Diplomacy and the Tehran Hostages*, *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 30/1, 1981, s. 47. Ayrıca, bkz. *Denza*, 2008, s. 205; *Denza*, 2016, s. 173.

¹⁸ Bkz. *Hardy*, s. 34. Hatırlanacağı üzere *Fitzmaurice* de birkaç istisna dışında kabul eden devletin ülkesinde hareket serbestisinin geleneksel olarak benimsendiğini belirirken, istisnai durumlara tahkim edilmiş alanları örnek olarak göstermiştir. Bkz. *supra* dipnot: 11.

¹⁹ Bkz. *Hyde*, s. 1263.

²⁰ Bkz. *Grzybowski*, K.: *Soviet Public International Law: Doctrines and Diplomatic Practice*, Leyden, 1970, s. 316.

²¹ Bkz. *ibid.* Öte yandan, Hollanda Dışişleri Bakanının sorulan bir üzerine Parlâmentoda gerçekleştirdiği açıklamada Sovyet Yönetiminin birçok kez izin verdiği alanlarda dahi ciddi sınırlamalara, hatta yasaklara başvurduğunu belirttiği görülmektedir. Bkz. *Siekman*, R. C. R.: *Netherlands State Practice for the Parliament Year 1978-1979*, *Netherlands Yearbook of International Law*, vol. 11, 1980, s. 219. Öte yandan, bu yasaklamaların ilk kez 1974'te olmak üzere peyderpey hafifletilmeye başlandığı görülmüştür. Bkz. *von Glahn*, G.: *Law Among Nations: An Introduction to Public International Law*, 7th Edition, New York, 1996, s. 434.

Öte yandan, bu yönlü yasaklamaların, esas olarak Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokunu oluşturan devletler arasında en üst noktaya vardığı ifade edilmektedir²². Nitekim 1948 yılında SSCB tüm yabancı diplomatik ve konsolosluk temsilcilerine 1941 prosedürlerinin geçerli olduğunu bildirmiş ve bunlara yeni alanlar da eklemiştir²³; bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri²⁴ başta olmak üzere bazı batılı devletler de benzer şekilde karşılık vermişlerdir²⁵. Bu çerçevede, İngiltere²⁶ ve Kanada da merkezin

²² Bu konuda genel tespit ve örneklemeler için bkz. **Wilson**, C. E.: *Diplomatic Privileges and Immunities*, Tucson, 1967, s. 64-72; **von Glahn**, s. 434-435. Ayrıca, bkz. **Bruns**, K.: *On the Road to Vienna: The Role of the International Law Commission in the Codification of Diplomatic Privileges and Immunities, 1949-1958*, in *Diplomatic Law in a New Millennium*, edited by Behrens, Oxford, 2017, s. 64 ve 70.

²³ Bkz. **Grzybowski**, 1970, s. 316.

²⁴ Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nin uygulama örneklerine dair bkz. von GLAHN, s. 434-435. Dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi, her daim Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılıklılık esasına göre hareket etmemesidir. Bazı durumlarda, Amerika Birleşik Devletleri önce davranan devlet konumundadır. Bu kapsamda, Amerika Birleşik Devletleri ülkesi nezdinde akredite edilen Bulgar diplomatlara 1967 yılında seyahat sınırlandırması getirmiş, Bulgaristan ise buna karşılık olarak aynı türde seyahat kısıtlamalarını ülkesi nezdinde akredite edilmiş Amerikalı diplomatlar için 1968 yılında getirmiştir. Daha sonra, iki devlet arasında gerçekleştirilen mektup değişimi ile 9 Kasım 1977 tarihinde Bulgaristan'daki Amerikalı diplomatlar için getirilen seyahat kısıtlamaları kaldırılmış, sadece Komünist devletlerden gelen akredite diplomatlar için de geçerli olan genel sınırlandırmalar kalmıştır. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri bağlamında SSCB hariç diğer tüm Doğu Avrupalı diplomatlar için getirilen ekstra seyahat kısıtlamaları peyderpey kaldırıldığı ifade edilmektedir. Bkz. **Turack**, D. C.: *A Brief Review of the Provisions in Recent Agreements Concerning Freedom of Movement Issues in the Modern World*, Case Western Reserve Journal of International Law, vol. 11/1, 1979, s. 111-112.

²⁵ Bkz. **Gore-Booth**, H. P.: *Satow's Guide to Diplomatic Practice*, 5th Edition, Essex, 1994, s. 118; **von Glahn**, s. 434-435; **Denza**, 2016, s. 175.

²⁶ İngiltere'nin 1950'li yılların başında SSCB'ye konuya dair verdiği tepkiye dair bkz. **Lyons**, s. 331-332 dipnot: 3. Bu bağlamda, 24 Şubat 1976 yılında bir soru önergesi üzerine dönemin Dışişleri Bakanı *Ennals* Parlâmentoda SSCB ve İngiltere arasındaki durumu açıklarken Sovyetler Birliği'ndeki aileleriyle birlikte İngiliz diplomatların Moskova'nın merkez alındığı 40 km yarıçaplı bir dairenin dışına çıkılabilemesinin en az iki gün önceden bildirim gerektirdiğini, ancak Moskova İlindeki birkaç kasaba ve yolun bildirimsiz seyahate açık olduğunu, karayoluyla ulaşılan belirli turistik güzergâhlar içinse bir iş günü önceden bildirim arandığını, sadece İngiliz Büyükelçisi, ailesi ve şahsî şoförü ile çevirmenin Sovyetler Birliği'ndeki açık kasaba ve alanlara seyahat edebileceklerini belirterek, hâlen Moskova'nın 40 km dâhilindeki belirli alanların, Moskova İlinin ve SSCB'nin genelinin yabancılara kapalı olduğunu belirtmiştir. Böylelikle, aynı şartların İngiltere'deki Sovyet diplomatlara da uygulandığını aktarmıştır. *Ennals*'ın açıklamalarının aynen nakli için bkz. **Gore-Booth**, s. 119. Öte yandan, bu dönemde İngiltere'nin Sovyet diplomatlarla birlikte Çinli, Vietnamlı ve Moğol diplo-

başkentleri alındığı 40 km çaplı bir daire alanına tekabül eden kesim hariç Sovyet diplomatlarına temel olarak seyahat serbestisini yasaklamışlar, Belçika bu serbestiyi sadece Brabant vilayeti ile sınırlı tutarken, Fransa ise Versailles ve Fontainebleau hariç Paris ve çevresindeki üç bölümle seyahat serbestisini sınırlı tutmuştur²⁷. Hollanda, İtalya ve Türkiye de bu çerçevede yine sınırlandırma uygulayan devletler olarak belirtilmektedir²⁸. Diplomatik hareket ve seyahat serbestisine ilişkin Sovyet uygulamaları benzeri uygulamaları, sonrasında Komünist diğer devletlerin de benimsediği gözlenmiştir²⁹.

Öte yandan, 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir yanda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet büyükelçilik personelinin hareket serbestisini kısıtlaması,

matlara da benzer uygulamaları gerçekleştirdiğine, ancak İngiliz diplomatlara hareket ve seyahat yasağı koyan tüm devletlere aynı yönde karşılık verilmediğine dikkat çekilmektedir. Bkz. **Denza**, 2008, s. 208; **Denza**, 2016, s. 175. Bir kez daha hatırlatılmalıdır ki, SSCB'de, ilk kez 1974'te olmak üzere bu yasaklamaların peyderpey hafifletildiği gözlenmektedir. Bkz. *supra* dipnot: 21.

²⁷ Bkz. **Lyons**, s. 332 dipnot: 3 (bu dipnotun başı bir önceki sayfadır); **Nahlik**, s. 271.

²⁸ Hollanda'nın SSCB'li diplomatlarla birlikte Macar ve Rumen diplomatlara da Kuzey ve Güney İllerinde Kuzey Denizi Kanalına kadar bir alan dâhilinde sınırlama getirdiği bildirilmektedir. İtalya'nın ise Roma merkez alındığında 30 millik yarıçaplı bir daireye tekabül eden alan dışında seyahat serbestisini kısıtladığı aktarılmıştır. Türkiye'nin ise, SSCB'li diplomatlarla birlikte Rumen, Bulgar ve Macar elçilikleri üyelerinin rezidanslarından 25 mil ötesine yapacakları ziyaretlere dair niyetlerini varacakları yer, kalış süreleri de dâhil 24 saat öncesinden bildirim şartına bağladığı bilgisi verilmiştir. Bkz. **Lyons**, s. 332 dipnot: 3 (ilgili dipnotun başlangıcı bir önceki sayfadır). Yine, Hollanda'ya dönülecek olursa, Dışişleri Bakanı 1979 yılında bir soruya istinaden Parlâmentoda gerçekleştirdiği konuşmada, her yıl Mayıs ayında II. Dünya savaşı esnasında yaşamlarını yitirenler için gerçekleştirilen ve Sovyet Büyükelçisinin de katıldığı anma törenlerine bu yıl, törenin yapılacağı adaya kalkan feribotun kalkış limanının yakınında Hollanda donanma üssünün bulunması da öne sürülerek ve Sovyetlerin Hollanda büyükelçisi ve mensuplarına uyguladıkları sınırlamalar için de karşılıklılık ilkesi teşkil etmesi açısından sınırlamalar getirildiğini belirtmiş, ancak bunun yine de Sovyetlerin uygulamaları karşısında oldukça hafif kaldığına işaret etmeyi de ihmal etmemiştir. Bakan konuşmasının devamında seyahate ilişkin bu sınırlandırmaların karşılıklılık ilkesi temelinde tamamen terk edilmesinden memnunluk duyacaklarını da ilâve etmiştir. Bkz. **Siekman**, s. 219.

²⁹ Konuya ilişkin bkz. **Nahlik**, s. 271; **Denza**, 2008, s. 206; **Denza**, 2016, s. 173. Ayrıca, bkz. **Gore-Booth**, s. 118. Öte yandan, başta Sovyet Birliği olmak üzere, Komünist devletlerde yaygınlaşan bu tutumun bazı yazarlar tarafından yeni "Bizans Diplomasi Ekolü" olduğu ifade edilmektedir. Bkz. **Wilson**, s. 64 vd. Ayrıca, bkz. **Denza**, 2008, s. 206; **Denza**, 2016, s. 173-174. "Bizans Diplomasi Ekolü" hakkında bkz. **Nicholson**, s. 24-27. **Goldsmith** ve **Posner** ise, diplomasi hukukuna ilişkin geleneksel kuralların uygulanmasına dair gerçekleştirdikleri karşılaştırmada, Komünist devletlerin çok daha fazla zorlandıklarını, bunun da nedeninin kapalı bir toplumda normal gözlemin açık bir topluma göre çok daha zarar verici olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bkz. **Goldsmith**, J. L. & **Posner**, E. A.: *The Limits of International Law*, Oxford, 2005, s. 58.

beri yanda Hindistan'ın Çin elçilik personeli üyelerinin hareket serbestisini ciddi ölçüde sınırlandırması örneklerine rastlanmaktadır³⁰. Yine o dönemde, Çin'in, özellikle Pekin (günümüz Beijing'i) dâhil yabancı diplomatların hareket serbestisini genel olarak ülke çapında kısıtladığı yönlü haberlere rastlanması şaşırtıcı değildir³¹. Tüm bu kısıtlamaların, doktrincede, özellikle 1975 tarihli Helsinki Sonuç Belgesi çerçevesinde hafiflemeye başladığı dile getirilmiştir³².

Verilen örnekler gözetildiğinde, her ne kadar üstteki paragrafta genel olarak Soğuk Savaş dönemi ve Batı-Doğu arasında bir ayırım söz konusu edilmiş olsa da, özellikle Komünist devletlerin de kendi aralarında bu çeşit uygulamalara gittiğini göstermektedir ki, bu durumda ideolojik bir uygulamanın olduğunu iddia etmek zor görünmektedir³³. Ancak, bu konudaki en katı uygulamanın Pol Pot döneminde Kamboçya'da yaşandığı, bu çerçevede 1977'de Kamboçya nezdinde akredite edilmiş 11 yabancı elçiliğin personelinin zımnî olarak ev hapsinde tutulduğu ve binalardan hesap edildiğinde yaklaşık 200 metrenin ötesine geçmelerinin yasaklandığı, araç kullanımına izin verilmediği ve yemeklerin ise günlük olarak dışarıdan getirildiği aktarılmaktadır³⁴.

Yine, bu konudaki en önemli kısıtlamalardan biri Amerika Birleşik Devletleri büyükelçiliği ve konsolosluklarına (Tebriz ve Şiraz) İran'da yapılan saldırılar ve sonrasında yaşananlar çerçevesinde görülmüştür. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı'nda görülen 1980 tarihli yukarıda da belirtilen davada Amerika Birleşik Devletleri, İran tarafından gerek büyükelçilik personeline gerek konsolosluk personeline yönelik ihlallerden birini hareket ve seyahat serbestisinin kısıtlanması olarak ortaya koymuştur³⁵. Uluslararası

³⁰ Konuya dair sırasıyla bkz. **Cohen**, J. A. & **Chiu**, H. (eds.), *People's China and International Law: A Documentary Study*, vol. II, New Jersey, 1974, s. 968 ve 1009. Ayrıca, bkz. **Nahlik**, s. 271.

³¹ Bkz. **Cohen & Chiu**, s. 1017 vd. Mesela, SSCB 1970 yılında diplomatlarının seyahat serbestisinin kısıtlanmasından ötürü şikâyetçi olmuştur. Bkz. *ibid.*, s. 1024.

³² Bkz. **Turack**, s. 95-115; **Denza**, 2008, s. 209; **Denza**, 2016, s. 176.

³³ Ancak, her ne kadar aynı bloka ait olsalar da, o dönemde SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında ciddi sıkıntı ve sürtüşmeler olduğu, hatta birçok kez ufak çaplı da olsa aralarında sınır çatışmaları bazında sıcak temasın yaşandığı göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bu konuda mesela bkz. **Fravel**, M. T.: *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*, New Jersey, 2008, s. 201-217; **Wiegand**, K. E.: *Enduring Territorial Disputes: Strategies of Bargaining, Coercive Diplomacy, and Settlement*, Georgia, 2011, s. 225-278.

³⁴ Bkz. **von Glahn**, s. 434-435.

³⁵ Bkz. "*Memorial of the Government of the United States of America*", s. 166-167 ve s. 172.

Adalet Divanı ise, konuya dair verdiği kararında, İran'ın diğerlerinin yanında 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinin 26. maddesini süregelen bir biçimde ihlâl ettiğini belirtmiştir³⁶.

Özellikle 1950'lerde başlayan hareket ve seyahat serbestisinin kısıtlanmasıyla birlikte tartışma konusu hâline gelen bu konunun 1961 tarihli Viyana Sözleşmesine nasıl dâhil edildiğinin de kısaca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu konunun ilk kez Yugoslavya tarafından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 7. Oturumunun 6. Komitesinde diplomatik temsilcilerinin ayrıcalık ve bağışıklıklar yönünden SSCB, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk tarafından negatif yönlü diplomatik ayrımcılığa tâbi tutulduğunu dile getirirken seyahat kısıtlamalarının da altını çizmesiyle gündeme taşındığı görülmektedir³⁷. Nitekim benzer tutumları gündeme getiren Amerika Birleşik Devletleri de Yugoslavya'yı bu konuda desteklemiş olmaktadır³⁸. Böylelikle, *Lauterpacht*, Yugoslavya'nın 1952 yılındaki talebiyle tetiklenen ve o yıllardaki soğuk savaş ortamının da yardımıyla ilgili konuda bağışıkların ihlâlünün genelleşmeye başlayabileceğini ve diplomatik bağışıklıkların ihlâlüne yol açabileceğini mütalâa etmiştir³⁹.

Öte yandan, Soğuk Savaş sonrasında, günümüzde hâlen diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestilerinin ciddi oranda kısıtlanabildiği gözlenmektedir. Mesela, 2010 yılında Orta Afrika Cumhuriyeti'nin herhangi belirli bir alan göstermeksizin ülkede tansiyonun yüksek olduğu bölgelerde yabancı diplomatik temsilcilerin seyahat etmeleri için Dışişleri Bakanlığını önceden bilgilendirme zorunluluğu getirdiği aktarılmaktadır⁴⁰. Benzer uygulamaların Suriye Hükûmetince de gerçekleştirildiği, bu itibarla 2006 yılında yabancı diplomatların Şam'ın dışına yapacakları tüm seyahatler için

³⁶ Bkz. Karar metni, *supra* dipnot: 12, s. 36 paragraf 77. Öte yandan, Divan, 4 Kasım 1979 ve sonrasında İranlı yetkililerin Amerikalı maslahatgüzarın ve personelin iki üyesinin Bakanlığı güven içinde terk etmeye yönelik izin için zarurî korumadan ve vasıtalarından mahrum bırakıldıklarını ve bunun da yine m. 26'nın ihlâli olduğunu belirtmiştir. Bkz. *ibid.* paragraf 78. Ayrıca, bkz. **Przetacznik**, s. 138.

³⁷ Bkz. **Liang**, Y. L.: Diplomatic Intercourse and Immunities as a Subject for Codification, *American Journal of International Law*, vol. 47/3, 1953, s. 441-442; **Bruns**, s. 59.

³⁸ Bkz. **Liang**, s. 442.

³⁹ Bkz. **Lauterpacht**, E.: The Codification of the Law of Diplomatic Immunity, *Transactions of the Grotius Society*, vol. 40, 1954, s. 79. Bu çerçevede, *do Nascimento e Silva* m. 26'ya dair tartışmaların konferansın sonuna kadar sürdüğünü aktarmaktadır. Bkz. **do Nascimento e Silva**, s. 30.

⁴⁰ Bkz. **Duquet**, S. & **Wouters**, J.: Legal Duties of Diplomats Today, in *Diplomatic Law in a New Millennium*, edited by Behrens, Oxford, 2017, s. 250.

izin alınması zorunluluğu getirilmiş olduğu, hatta alınması gereken bu iznin yabancı diplomatların ağırlıklı olarak yaşadığı Şam'ın banliyölerinden Sabura için bile geçerli olduğu aktarılmaktadır⁴¹. Silahlı çatışmaların yoğunlaşmaya başladığı Temmuz 2011'de izin olmaksızın Şam'ın dışına çıkışın tamamen yasaklandığı ve ayrıca havadan gerçekleştirilecek seyahatler için de izin şartı getirildiği belirtilmektedir⁴².

III. DİPLOMASİ HUKUKUNDA HAREKET VE SEYAHAT SERBESTİSİNE DAİR DÜZENLEMELERİN UNSURLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hareket ve seyahat serbestisinin unsurlarına dair bir değerlendirmenin yapılabilmesi diplomasi hukuku alanında özellikle 20. yüzyılda kabul edilen uluslararası antlaşmaların incelenmesini gerektirmektedir. Bu yönde, uluslararası diplomasi hukukunu ilk kez çok taraflı bir düzenlemenin konusu hâline getiren 1928 tarihli Havana Sözleşmelerinde⁴³ konuya ilişkin herhangi bir düzenlemenin getirilmemiş olduğunu belirterek analize başlanmalıdır. Hatırlanacağı üzere, bir önceki bölümde hareket ve seyahat serbestisine dair kısıtlamaların genelde 1940'larda görülmeye başlandığına işaret edilmişti.

Öte yandan, diplomasi hukukunun en temel sözleşmelerinden birini teşkil eden 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinin⁴⁴ diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat hakkına ilişkin düzenlemesi m. 26'da şu şekildedir: “*Millî güvenlik nedenleriyle girişi yasaklanan veya düzenlemeye bağlanan bölgeler hakkındaki mevzuat hükümleri saklı kalmak şartıyla, kabul eden Devlet,*

⁴¹ Bkz. *ibid.*

⁴² Bkz. **Denza**, 2016, s. 176-177.

⁴³ Bu sözleşmeler iki adettir. Biri 1928 tarihli *Diplomasi Görevlilerine Dair Havana Sözleşmesi* iken, diğeri 1928 tarihli *Konsolosluk Ajanlarına Dair Havana Sözleşmesidir*. Amerikan Devletlerinin kendi aralarında gerçekleştirdikleri uluslararası nitelikli altıncı toplantıda, 20 Şubat 1928 tarihinde kabul edilen iki sözleşmeden ilki 21 Mayıs 1929 tarihinde yürürlüğe girerken, ikincisi 9 Mart 1929 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Her ikisi de bölgesel nitelikli Sözleşmeler olan 1928 tarihli Havana Sözleşmelerinden ilkinde günümüzde 15 devlet taraf iken, ikincisine 14 devlet taraftır. Sırasıyla bkz. via <http://www.oas.org/Juridico/english/sigs/a-25.html>; <http://www.oas.org/Juridico/english/sigs/a-24.html> (son ziyaret tarihi: 18/06/19). Sözleşmelerin metinleri için sırasıyla bkz. “Convention on Diplomatic Officers”, *American Journal of International Law Supplement*, vol. 22/3, 1928, s. 142-147; “Convention on Consular Agents”, *American Journal of International Law Supplement*, vol. 22/3, 1928, s. 147-151.

⁴⁴ 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi, doğrudan devletler arasında ilişkileri düzenlerken, bu konudaki örf ve âdet kurallarını kodifiye etmiş; aynı zamanda yeni birtakım kuralları da bünyesinde içermektedir. Bkz. *supra* dipnot: 5.

ülkesindeki misyonun bütün üyelerine hareket ve seyahat serbestisi sağlayacaktır”. Paralel düzenlemelere diplomasi hukukunun sonraki tarihli diğer önemli sözleşmelerinde de yer verildiği gözlenmektedir. Bu itibarla, 1963 tarihli *Konsolosluk İlişkilerine Dair Viyana Sözleşmesi*⁴⁵ m. 34’te “ulusal güvenlik nedenleriyle girilmesi yasaklanmış veya nizama bağlanmış bölgelerle ilgili kanun ve düzenlemeler saklı kalmak üzere, kabul eden Devlet, ülkesi üzerinde konsoloslüğün bütün mensuplarına yer değiştirme ve seyahat etme serbestliğini sağlar” şeklinde bir düzenlemeye yer verilmişken, 1969 tarihli *Özel Misyonlara Dair Sözleşme*⁴⁶ m. 27’de ise “ulusal güvenlik nedenleriyle girişi yasaklanan veya düzenlemeye bağlanan bölgeler hakkındaki mevzuat hükümleri saklı kalmak şartıyla, kabul eden Devlet, ülkesinde özel misyonun işlevlerinin yerine getirilmesi için zarurî olan hareket ve seyahat serbestisini özel misyonun tüm üyelerine sağlayacaktır” biçiminde bir düzenleme yer almaktadır. Bu düzenlemelere yine konuyla doğrudan ilgili 1975 tarihli *Evrensel Nitelikli Uluslararası Örgütlerle İlişkilerinde Devletlerin Temsiline Dair Viyana Sözleşmesi*’nin⁴⁷ ilgili 26. maddesinde “Uluslararası güvenlik nedenleriyle girişi yasaklanan veya düzenlemeye bağlanan bölgeler hakkındaki mevzuat hükümleri saklı kalmak şartıyla, misafir eden devlet, ülkesinde tüm misyon üyeleri ve hane halkını oluşturan tüm aile üyelerine

⁴⁵ 24 Nisan 1963 tarihinde Viyana’da kabul edilen 1963 tarihli *Konsolosluk İlişkilerine Dair Viyana Sözleşmesi* 19 Mart 1967 tarihinde yürürlüğe girmiş, günümüzde 180 devletin tarafı olduğu bir sözleşmedir. Sözleşmenin orijinal metinleri için bkz. “Vienna Convention on Consular Relations”, United Nations-Treaty Series, vol. 596, no: 8638, 1967, s. 261-467. Bundan sonra *1963 tarihli Viyana Sözleşmesi* olarak anılacaktır. Türkiye ise, söz konusu sözleşmeye 14 Şubat 1976 tarihi itibarıyla taraf olmuştur. Türkçe metin için bkz. Resmî Gazete 29.05.1975 Sayı: 15249 via www.resmigazete.gov.tr (ziyaret tarihi: bilinmiyor).

⁴⁶ 8 Aralık 1969 tarihinde New York’ta kabul edilen ve 21 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren 1969 tarihli *Özel Misyonlara Dair Sözleşme*ye günümüzde sadece 39 devlet taraftır. Sözleşmenin resmî metinleri için bkz. “Convention on Special Missions”, United Nations-Treaty Series, vol. 1400 no: 23431, 1985, s. 231-374. Sözleşme bundan sonra kısaca *1969 tarihli New York Sözleşmesi* olarak anılacaktır. 1969 tarihli New York Sözleşmesine Türkiye taraf değildir.

⁴⁷ 14 Mart 1975 tarihinde Viyana’da imzalanan ve hâlen yürürlüğe girmemiş olan 1975 tarihli *Evrensel Nitelikli Uluslararası Örgütlerle İlişkilerinde Devletlerin Temsiline Dair Viyana Sözleşmesi*ni günümüzde sadece 34 devlet imza atıp onaylamıştır. Sözleşmenin İngilizce resmî metni için bkz. “Vienna Convention on the Representation of States in Their Relations with International Organizations of a Universal Character” via http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/5_1_1975.pdf (son ziyaret tarihi: 18/06/19). Bundan sonra kısaca *1975 tarihli Viyana Sözleşmesi* olarak anılacaktır. Söz konusu bu sözleşmeyi Türkiye 30 Mart 1976 tarihinde imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

hareket ve seyahat serbestisi sağlayacaktır” şeklinde bir düzenlemeye yer verilirken, aynı sözleşmenin 56. maddesinde ise “*ulusal güvenlik nedenleriyle girişi yasaklanan veya düzenlemeye bağlanan bölgeler hakkındaki mevzuat hükümleri saklı kalmak şartıyla, misafir eden devlet, ülkesinde delegasyonun işlevlerinin yerine getirilmesi için zarurî olan hareket ve seyahat serbestisini delegasyonun tüm üyelerine sağlayacaktır*” şeklinde bir düzenleme yer alır⁴⁸.

Tüm bu hükümler, *mutadis mutandis*, birbirine paralel hükümlerdir ve genelde hareket ve seyahat serbestisini düzenlemektedir. Ancak, 1969 tarihli New York Sözleşmesinin ilgili maddesindeki ve 1975 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 56’daki düzenlemelerde söz konusu temsilcilerin işlevlerinin yerine getirilmesi için zarurî olan hareket ve seyahat serbestisinden bahsedilmekte ve böylece bu iki sözleşmenin anılan maddeleri bağlamında gerek özel misyon delegelerinin, gerek uluslararası örgütler nezdinde gönderilen özel delegelerin bu serbestiden ancak işlevsellik çerçevesinde yararlanabileceğine açıkça vurgu yapılmaktadır. Öte yandan, 1975 tarihli Viyana Sözleşmesinin daimî temsilcilere dair düzenlemesini içeren 26. maddesinde ise, görüldüğü üzere, bu serbestiden yararlanacaklar sıralanırken misyon üyelerinin yanı sıra onlarla birlikte yaşayan hane halkı üyelerinin de bu serbestiden yararlanacağı açık bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeden yola çıkan *Nahlik*, konuya ilişkin diğer tüm düzenlemelerde açıkça aile bireylerinden bahsedilmemiş olmasının o düzenlemelerden aile bireylerine sağlanacak bu yönlü serbestinin bir hukuk kuralı olarak değil, nezaket kuralı olarak söz konusu kişilere uygulanacağını yorumlanabileceğine işaret etmiştir⁴⁹. *Nahlik*’in bu çıkarımı 1975 tarihli Viyana Sözleşmesi için (m. 56) geçerli olsa da, kanımızca, diğer sözleşmelerdeki ilgili düzenlemeler için bu yönlü bir yorumun kabul edilebilirliği oldukça tartışmalı olacaktır.

Başta 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinin ilgili hükmü olmak üzere, diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestilerini düzenleyen hükümlerin unsurlarını incelemeye geçmeden evvel, bu düzenlemelerin genel hukukî niteliğinin ortaya konulmasında da yarar vardır. Bu çerçevede, *Aybay*, konsolosluk hukuku ile ilgili eserinde, paralel düzenlemeyi içeren 34.

⁴⁸ 1975 tarihli Viyana Sözleşmesinde misyonlar ve delegeler arasında ayrıma gidilmiş ve her ikisi için de ayrı düzenlemeler öngörülmüştür. Ancak, genelde bu düzenlemeler birbirine paralel olduğu için sadece bir hükmün incelenmesi yeterliyken, hareket ve seyahat serbestisine ilişkin hükümlerde ciddi farklar söz konusu olduğu için her iki hükme de ayrı ayrı yer verilmesi gereği duyulmuştur.

⁴⁹ Bkz. *Nahlik*, s. 272.

maddenin geniş olarak kişi dokunulmazlığına işaret ettiğini ifade etmektedir⁵⁰. Bunun yanı sıra, *Nahlik*, 1961 tarihli Viyana Sözleşmesindeki ilgili maddenin söz konusu Sözleşmenin açıkça *ratione locis*ini (ülkesel uygulama alanını) ortaya koyduğunu dile getirmektedir⁵¹. Belirtilmelidir ki, kanımızca ilgili düzenleme gerek düzenlemenin konusu gerek amacı göz önüne alındığında sözleşmenin kabul eden devletin tüm ülkesinde geçerli olduğunu açıkça ortaya koymamakta, ancak ilgili madde geniş biçimde yorumlandığında “... ülkesindeki ...” kavramı çerçevesinde böyle bir sonuca ulaşılabilmektedir.

Bu açıklamalardan sonra, başta 1961 tarihli Viyana Sözleşmesindeki düzenleme olmak üzere, söz konusu düzenlemeler göz önüne alındığında birtakım hususların açıkça ortaya konulması gerekmektedir. Bu itibarla, her şeyden önce, bu maddelerdeki düzenlemeler dikkate alındığında, ilke olarak, tüm misyon üyelerine kabul eden devletin ülkesinde hareket ve seyahat hakkının tanınmasının esas olduğu, buna karşılık eğer kabul eden devletin mevzuatlarında belirli bir bölgeye giriş yasaklanmış veya düzenlemeye bağlanmışsa, yani sınırlandırılmışsa, ilgili bu düzenlemelerin söz konusu ilkenin istisnası olacağı görülmektedir. Bu minvalde, 1961 tarihinde toplanan Viyana Konferansında Filipinler’in konuya ilişkin değişiklik teklifi ve ona karşı devletlerin takındıkları tutum örnek gösterilebilir. Böylelikle, ilgili maddeye dair Konferansta verilen üç temel değişiklik teklifinden Filipinler’inki taslak maddeye şu ikinci paragrafın eklenmesini içermektedir: “*Yukarıdaki paragrafta misyon üyelerinin serbest hareketine uygulanan sınırlama, hareket serbestisini aldaticı veya hükümsüz kılacak şekilde genişletilmeyecektir*”⁵². Görüşmelerde, Filipinler’in önerisinin⁵³ gereksiz olduğunu belirten delegelerin bu görüşleri ve genel tutumları⁵⁴ çerçevesinde Filipin delegesi *Regala*, ülkesinin, delegelerin hareket serbestisini genel

⁵⁰ Bkz. **Aybay**, R.,:Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk, İstanbul, 2009, s. 278-279.

⁵¹ Bkz. **Nahlik**, s. 237-238.

⁵² “*The restriction imposed on the free movement of the members of the mission under the above paragraph shall not be so extensive as to render the freedom of movement illusory or nugatory*”. Bkz. “Philippines: Amendment to Article 24”, Document A/CONF.20/C.1/L.141, in “*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*”, vol. II: Annexes, Final Act, Vienna Convention on Diplomatic Relations, Optional Protocols, Resolutions, New York, 1962, s. 21.

⁵³ Benzer türde önerilerin Uluslararası Hukuk Komisyonu’nda Hollânda tarafında da dile getirildiği ifade edilmektedir. Bkz. **Denza**, 2008, s. 207; **Denza**, 2016, s. 174.

⁵⁴ Bkz. “*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*”, vol. I: Summary Records of Plenary Meetings and of Meetings of the Committee of the Whole, Geneva, 1962, s. 151.

kural olarak algıladıkları ve getirilen sınırlamaların bu serbestiyi hayalî veya hükümsüz kılmayacağını belirttiklerini dikkate aldığını ve bu yorumların Komite tarafından da açıkça benimsenmesiyle birlikte değişiklik konusunda ısrarcı olmayacaklarını ifade etmiştir⁵⁵. Bu açıklamaların da gösterdiği üzere, hareket serbestisinin genel kural olarak algılandığı ve getirilecek sınırlamaların ise istisnâ nitelikte olacağı görülmektedir.

İkinci olarak ele alınması gereken husus, söz konusu maddede genel kural olarak düzenlenen diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestisine getirildiği belirtilen sınırlandırmadır. Bu çerçevede, her devlet kendi ulusal güvenliği uyarınca diplomatik temsilcilere tanınan hareket ve seyahat serbestisini kendi iç mevzuatına göre kısıtlayabilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hareket ve seyahat serbestisinin esas oluşudur. Dolayısıyla, ulusal güvenlik bağlamında bu serbestiyeye getirilecek sınırlandırmanın makul düzeyde olması, serbestiyi anlamsız, hükümsüz kılmaması gerekmektedir⁵⁶. Özellikle sınırlandırmanın kabul eden devlet tarafından iç düzeni çerçevesinde getirildiği düşünüldüğünde, kabul eden devletin bu konuda tek belirleyici olması sorunlara yol açabilecektir ki, zaten yakın tarihte bazı devletlerin tüm ülkeyi yasaklı hâle getirebildiği örneklerle rastlanmıştır. Bunlara ilâveten, kabul eden devlet ulusal güvenlik sebebiyle temelde iki şekilde kısıtlamaya gidebilir. Bu çerçevede, söz konusu bölgeye girişi ya tamamen yasaklayabilir ya da sınırlandırma getirebilir. İkinci durumda, yani sınırlandırmanın söz konusu olduğu durumlarda, mesela diplomatik temsilcinin ilgili bölgeye girmesi kabul eden devletin resmî makamlarına önceden yapılacak bir bildirim şartına bağlanabileceği gibi, resmî makamlardan önceden izin alınması da söz konusu edilebilir.

Tüm bunlara ilâveten, *Sen* bu sınırlandırmaların devletler tarafından özel olarak diplomatik temsilcilere yönelik sınırlandırmalar olarak algılanabileceğini, oysa bunların genel nitelikli sınırlandırmalar olması gerektiği, daha açık ifadeyle sadece diplomatik temsilcilere yöneltilen sınırlandırmalar şeklinde olmaması, genel olarak kamuya yönelik olması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁷. Bunu desteklerken, Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndaki delegelerin görüşlerine yer vermiştir. Gerçekten de *Yokota*, ilgili düzenlemede hareket serbestisine getirilen sınırlandırmanın sadece yabancı misyon üyelerine yöneltilebilecek bir mevzuatla oluşturulabileceği gibi bir anlamın doğa-

⁵⁵ Bkz. *ibid.*, s. 152.

⁵⁶ Nitekim, burada Filipinler'in geri çektiği teklif ve buna ilişkin gerçekleştirilen değerlendirmeler ve açıklamalar akla getirilebilir. Bkz. *supra* dipnot: 52.

⁵⁷ Bkz. *Sen*, s. 101-102.

bileceği, ancak Komisyonun bu düzenlemeyi kabul ederken aklında temel olarak kamunun geneline yöneltilen sınırlandırmalar olduğuna işaret etmiştir⁵⁸. Ancak, biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü uygulamaların bunun aksine geliştiği, devletlerin iç düzenlemelerinde sadece diplomatik temsilciler için sınırlandırmalar getirdikleri, yukarıda verilen örneklerden de takip edilebilir⁵⁹. Buna ilâveten, bu sınırlandırmaların genel nitelikli olması amaçlanmış olsaydı, söz konusu maddede bu sınırlandırmalara ilişkin özel ve açık bir düzenlemeye gerek olmayacaktı, çünkü 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 41/1’de zaten diplomatik temsilcilerin ayrıcalık ve bağımsızlıklarına hâlel gelmeksizin nezdinde akredite oldukları devletin kanun ve mevzuatlarına riayet etmeleri ödevi genel olarak düzenlenmiş bulunmaktadır⁶⁰.

Öte yandan, burada akıllara gelebilecek diğer bir husus, diplomatik temsilcilerin kabul eden devlet tarafından korunması gereği hususudur⁶¹. Acaba, kabul eden devletin diplomatik temsilcileri koruması gereği, diplomatik temsilcilere özellikle görevlerinin yerine getirilmesi bakımından önem arz eden hareket ve seyahat serbestisini kısıtlama yetkisi verir mi? Bu iki husus arasında bir çatışma mı söz konusudur? Hiç kuşku yoktur ki, kabul eden devletin ülkesindeki yabancı diplomatik temsilcileri koruma görevi vardır. Buna karşılık, yabancı devlet diplomatik temsilcisi de, yukarıda da belirtildiği üzere, kabul edildiği devletin ülkesindeki gelişmeleri gözlemleyip devletine rapor etmek ve başta iktisadî, kültürel ve bilimsel ilişkiler olmak üzere iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek görevleriyle donatılmıştır ki, diplomatik temsilcinin bu görevleri yerine getirmesi bulunduğu ülkeyi tanıması ve bu çerçevede de rahatça hareket etmesine, seyahat etmesine bağlıdır⁶². Bu durumda, muhakkaktır ki, kabul eden devlet gerektiğinde ülkesin-

⁵⁸ Bkz. *Yearbook of International Law Commission*, vol. I, 1958, s. 137.

⁵⁹ Bkz. *supra* II. Bölüm.

⁶⁰ 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 41/1 şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Kabul eden Devletin kanunlarına ve nizamlarına riayet etmek, ayrıcalıklarına ve bağımsızlıklarına hâlel gelmeksizin, bu gibi ayrıcalıklardan ve bağımsızlıklardan yararlanan her şahsın görevidir. Anılan Devletin iç işlerine karışmamak da bu şahısların keza görevidir*”.

⁶¹ Nitekim doktrinin de bu konuya dikkat çektiği görülmektedir. Mesela, bkz. **Sen**, s. 100.

⁶² Nitekim, doktrinde yapılan açıklamalar diplomatik misyon üyelerinin görevlerinin ve çalışmalarının sadece başkentlerle sınırlı olmadığını veya olmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, mesela *Clark* elçiliklerin genelde başkentlerde olduğunun altını çizmiş, ancak bunun birçok kez ülkenin temsilcilerinden, sanayisinden ve medya iletişim merkezlerinden uzak olmak anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu tespit değerlendirildiğinde, misyon üyelerinin gerektiğinde başkent dışındaki bu unsurların bulunduğu merkezlerle de irtibatla olmaları gerektiği sonucuna rahatlıkla varılabilecektir. Bkz. **Clark**, E.: *Corps Diplomatique*, Bristol, 1973, s. 62. *Rana*, yine bu konuda, bir devletin ülkesinde birçok durumda başkentlerden ziyade diğer şehirlerin daha önemli olabil-

deki diplomatik temsilciyi korumak görevi sebebiyle bu kişilerin hareket ve seyahat serbestisini kısıtlayabilecektir. Ancak, bu, yukarıda da belirtildiği üzere, ilgili serbestileri hükümsüz kılacak veya anlamsızlaştıracak şekilde olmamalıdır. Bu çerçevede, mesela *Sen*, kabul eden devletin, ülkesinin bir yerinde ve/veya belirli bir zaman diliminde diplomatik temsilcinin devletine karşı düşmanca hislerin yoğun olması durumunda, koruma görevi sebebiyle, o mahale gitmemeleri tavsiyesinde bulunabileceğini ifade etmiştir⁶³. Ancak, kuşku yoktur ki, kabul eden devlet bu durumu kötüye kullanmamalıdır. Hatta sınırlandırmayı gerektirecek durum ortadan kalkmışsa veya kaldırılabiliriyorsa, bu durumun ortadan kalkmasıyla birlikte derhal bu sınırlandırmalara veya yasağa son verilmeli, kaldırılması mümkün ise kabul eden devlet tarafından en kısa süre içerisinde sınırlandırmayı gerektirecek durum ortadan kaldırılarak tekrar bu serbesti tesis edilmelidir. Bu minvalde, her ne kadar çatışmış gibi görünen iki husus varsa da, aslında bunların çatışmadığı ve bu itibarla da her bir somut olayda konunun derinlemesine değerlendirilerek bir sonuca varılmasının en doğru çözüm yolu olacağı düşünülmelidir.

Maddenin özünde sınırlandırmaya ilişkin temel, ulusal güvenlik olarak açıkça öngörülmüş olsa da, bu kavramın neleri kapsayacağı açıkça düzenlenmemiştir⁶⁴. Doğaldır ki, her devlet, egemenliğinin bir sonucu olarak, ulusal güvenliği ve bu bağlamda kendisi için hassas olan hayatî hususları belirleyip, ona göre mevzuatını düzenleme hakkını haizdir. Bu çerçevede, uygulamalara bakıldığında, ulusal güvenlik çerçevesinde özellikle askerî bölgeler veya askerî hassasiyetin olduğu bölgelerin yasaklandığı, hatta bunlara sınır bölgelerinin de dâhil edilebildiği görülmektedir⁶⁵. Bazı yazarlar, bu tür alanlara nükleer tesislerin de dâhil edilebileceğini belirtmektedir⁶⁶. Öte yandan, bazı durumlarda kabul eden devletin ülkesinin bir bölümünde ciddi karışıklıkların vuku bulduğu durumlarda da diplomatik temsilcilerin, yine, o bölgelere girişinin yasaklanabildiği gözlenmektedir. Ayrıca, kabul eden dev-

diğini, başkent dışındaki alanlarda insanların daha açık fikirli olduğunu, özellikle sanayi merkezlerinde daha fazla işbirliği olanağına rastlanabildiğini ifade etmiştir. Bkz. **Rana**, K. S.: *The Contemporary Embassy: Paths to Diplomatic Excellence*, London, 2013, s. 48.

⁶³ Bkz. **Sen**, s. 100-101.

⁶⁴ Nitekim, *Nahlik* de bu ibarenin belirsizliğinden (*vague*) dem vurmaktadır. Bkz. **Nahlik**, s. 272.

⁶⁵ Özellikle doktrininde bu sınırlandırmaların hareket ve seyahat serbestisinin istisnaî durumları olarak sıralandıkları hatırlatılmasında fayda vardır.

⁶⁶ Bkz. **Duquet & Wouters**, s. 250.

letin ülkesinde iç savaş süregeliyorsa, yabancı diplomatik temsilcilerin sıcak çatışmanın olduğu yerlerde veya ülkenin tamamında hareket ve seyahat serbestilerinin kısıtlanabildiği bir gerçektir.

Bunlar haricinde, Viyana Konferansı esnasında Suudi Arabistan delegesi *Dejany* İslâm dininin doğuşu bağlamında iki önemli merkez konumundaki Mekke ve Medine'nin kutsal şehirler olarak sadece Müslümanlara açık olduğunu, bu uygulamanın yalnızca Suudi hükümetince değil, 1300 yıllık süreç boyunca o şehirleri elinde tutan tüm güçler tarafından istisnasız bir biçimde gerçekleştirildiğini ve bu bağlamda, Konferansın görüşmek için toplandığı konudan bile eski tarihî bir gerçek, yaşayan bir gelenek olduğunu dile getirmiştir⁶⁷. Delege, açıklamalarını, 24. madde (1961 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 26) çerçevesinden bakıldığında bu alanların belirli bir misyona kapatılmadığı ve bir misyonun en azından bazı personeli için açık olacağı düşünüldüğünde sınırlandırmanın önemsiz olduğunu, dahası bu alanlarda ilgili inanca ait ibadet yerlerinden başka bir şey olmadığı için buralara dair bir bilgi edinmemiş olmanın herhangi bir misyonun raporunda eksiklik olarak nitelendirilmeyeceği şeklinde sürdürmüştür⁶⁸. Bu açıklamalar çerçevesinde, her ne kadar Suudi Arabistan'ın tutumu ulusal güvenlik çerçevesinde iç düzenlemeler geliştirmesiyle açıklanamasa da, uluslararası kamuoyu tarafından, yani diğer devletler tarafından saygı gösterilen, herhangi bir itirazın söz konusu olmadığı tarihî bir hakkı teşkil ettiği için uluslararası hukuka uygun olarak mütalâa edilmelidir. Nitekim *İsmail* de her ne kadar üstü kapalı da olsa, bu uygulamanın, delegelerce müttefikan kabul edilmiş olduğunu belirtmiştir⁶⁹. Bu duruma paralel bir örnek, Yunanistan'daki Athos Dağı için de, en azından belirli bir oranda verilebilir. Bilindiği üzere, egemenliği Yunanistan'da olan Athos Dağı'na ilişkin özerk bir yönetim söz konusudur⁷⁰ ve düzenlemeler arasında bu alana kadınların girişinin yasak-

⁶⁷ Bkz. “*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*”, vol. I, s. 17 ve 152. Ayrıca, bkz. **İsmail**, M. B. A.: Justifications and Principles of Diplomatic Immunity: A Comparison between Islamic International Law and International Law, *Journal of Islamic State Practice in International Law*, vol. 9/1, 2013, s. 73; **İsmail**, M. B. A.: *Islamic Law and Transnational Diplomatic Law: A Quest for Complementarity in Divergent Legal Theories*, Hampshire, 2016, s. 171.

⁶⁸ Bkz. “*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*”, vol. I, s. 17 ve 152.

⁶⁹ Bkz. **İsmail**, 2013, s. 73; **İsmail**, 2016, s. 171.

⁷⁰ Athos Dağının temelde statüsü Yunan Anayasası'nın 105. maddesinde düzenlenmiştir. Yunan Anayasası'nın İngilizce metni için bkz. via <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gr/gr220en.pdf> (son ziyaret tarihi: 20/06/19). Ayrıca, Dağın başta uluslararası hukukta olmak üzere genel olarak hukukî statüsüne dair bkz. **Economidès**, C. P.: Le

landığı gözlenmektedir⁷¹. Bu durum, doğaldır ki yabancı kadın diplomatlar (ve diğer misyon üyeleri) için de geçerli olacak ve dolayısıyla onların Yunanistan'daki hareket ve seyahat serbestisine bir sınır teşkil edecektir.

Konuya ilişkin son olarak ele alınması gereken husus, kabul eden devletin ülkesindeki yabancı diplomatik temsilcilerin hareket ve seyahat serbestisine getirdiği sınırlamalar makul sınırları aştığında ne olacağı veya diğer devletlerin bu düzenlemeye karşı ne gibi bir tavır takınabileceği hususudur. Bu durumda devletler karşılıklılık esasıyla hareket edebilecektir⁷². Bu çerçevede, özellikle 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinin 47. maddesi göz önünde tutulmalıdır. Ayrım yasağını düzenleyen söz konusu maddenin ikinci fıkrasında, kabul eden devletin bu sözleşme hükümlerinden herhangi birini bu hükmün gönderen Devlet dâhilindeki kendi misyonuna kısıtlamalı uygulaması sebebiyle kısıtlamalı olarak uyguladığı takdirde ayrım yasağını ihlâl etmiş olmayacağı açıkça düzenlenmiştir. Bu minvalde, genel hüküm niteliğinde olup Sözleşmenin tüm hükümleri için geçerli olan bu düzenlemeye göre, kendi misyonuna belirli hükümleri kısıtlamalı uygulayan bir devletin kendi nezdinde akredite olmuş misyon üyelerine ülkesinde aynı türden kısıtlamalı uygulamaya cevaz verilmiş olmaktadır. Nitekim İtalya'nın m. 26'ya (o zamanki m. 24'e) eklenmesini teklif ettiği "*Madde 44 paragraf 2 (a)'yı göz önünde tutarak ...*"⁷³ şeklindeki ibare hakkındaki tartışmalarda Sovyet delege *Tunkin*, İtalya'nın ayrımcılık yapılmamasına dair maddenin göz

mont Athos et le droit international, *Revue hellénique de droit international*, vol. 38/1, 1985/86, s. 289-294; **Koniradis**, I. M.: The Mount Athos Avaton, *Revue hellénique de droit international*, vol. 53/1, 2000, s. 215-226; **Papastathis**, C. K.: The Regime of Mount Athos, in *Between Cultural Diversity and Common Heritage: Legal and Religious Perspectives on the Sacred Places of the Mediterranean*, edited by Ferrari & Benzo, Surrey, 2014, s. 273-292.

⁷¹ Athos Dağında kuralların kökenini ayrıntısıyla irdeleyen *Koniradis*, Dağa, genelde çocuklar, hadım edilmiş kişiler, dişi hayvanlar ve sakalsız kişilerin giremeyeceğinin açıkça düzenlendiğini, kadınlara ilişkinse birçok durumda yasaktan ayrıca bahsedilmediğini dile getirmiş; kadınlara ilişkin yasağın tarihi nitelikli örf ve âdet kurallarından ve kutsal metinlerden doğduğunu belirtmiştir. Temelde ergen olmamış kişilerin yasağın hedefinde olduğunun altını çizen yazar, kadınlara ilişkin bu yasağın Osmanlı hâkimiyetinde de sürdüğünü aktarmıştır. Bkz. **Koniradis**, s. 215-226, özellikle s. 220 ve 222. Ayrıca, bkz. **Papastathis**, s. 290.

⁷² Burada dikkat edilmesi gereken doktrinde de belirtildiği üzere, bu yönlü kısıtlayıcı veya yasaklayıcı uygulamalar karşısında bunların muhatabı olan devletlerin hukuka aykırılık itirazında bulunmamasıdır. Bkz. **Lyons**, s. 332 dipnot: 3 (dipnotun başlangıcı bir önceki sayfadadır); **Gore-Booth**, s. 118.

⁷³ İtalya'nın konuya ilişkin teklifi için bkz. "Italy: Amendment to Article 24", Document A/CONF.20/C.1/L.150/Rev.1, in "*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*", vol. II, s. 22.

önünde tutulmasını düzenleyen teklifinin Sözleşmedeki ilgili diğer tüm maddeler için geçerli olduğunu ve sadece 24. maddede bu şekilde bir belirlenimin yapılmasının tüm Sözleşmeyi etkileyeceğini belirtmiştir⁷⁴. Sonucunda İtalyan delege *Monaco*, ülkesinin teklifini geri çektiğini, 44. maddeye bir göndermenin gereksiz olduğunu, çünkü söz konusu maddenin genelliği bağlamında her hâlükârda 24. maddeye de uygulanacağını belirtmiştir⁷⁵. Öte yandan, yapılan bu karşılığın niteliğine gelindiğinde, *Nahlik*'in de katılarak aktardığı üzere *Perrenoud* iki olasılığın olacağını belirterek⁷⁶, eğer seyahat serbestisi hukuk kuralının konusunu oluşturduğu düşünülerek gerçekleştirilmişse bu karşılık zararlar karşılık olarak kabul edilecekken, eğer nezaket kuralı olarak değerlendiriliyorsa da karşılık bu kez misilleme olarak nitelendirilecektir⁷⁷. Bu çerçevede, diplomatik misyon şefinin bu yönlü bir hakkı haiz olmadığını, hareket serbestisinden de bu bağlamda diplomatik nezaket kuralları uyarınca yararlandığını belirten *Lyons* devletlerin hareket serbestisini sınırlandırdıklarında, bunun dostane olmayan bir davranış olarak diğer devletlerce misillemenin temeli yapılabileceğini dile getirmiştir⁷⁸.

IV. HAREKET VE SEYAHAT SERBESTİSİNE DAİR DÜZENLEMELERİN İHLÂL EDİLMESİNİN SONUÇLARINA DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yabancı misyon üyeleri için yer verilen hareket ve seyahat serbestisine dair düzenlemeler çerçevesinde bu serbestiyeye dair tarihçe ve unsurların incelenmesinden sonra, serbestiyi düzenleyen başta 1961 tarihli Viyana

⁷⁴ Bkz. “*United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records*”, vol. I, s. 151.

⁷⁵ Bkz. *ibid.*

⁷⁶ Bkz. *Nahlik*, s. 271. Ayrıca, bkz. *Denza*, 2008, s. 206; *Denza*, 2016, s. 174.

⁷⁷ Uluslararası hukukta zorlama yollarından birini teşkil eden “misilleme” (*retortion*) bu itibarla bir devletin diğer bir devlete gerçekleştirilen ancak hukuka aykırı olmayan fakat çıkarlarını zedeleyen bir davranışa karşı uluslararası hukukun yasaklamadığı yollarla karşılık vermesini ifade ederken, “zararla karşılık” (*reprisals*) ise bir devletin hukuka aykırı bir fiili sebebiyle zarar gören devletin hukuka uygun davranması için uluslararası hukuka aykırı yollarla karşılık vermesi olarak tarif edilmektedir. Bkz. *Pazarıcı*, H.: Uluslararası Hukuk Dersleri, III: Kitap, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 202-209. Ayrıca, gerek misilleme, gerek zararlar karşılık verme müesseselerine ilişkin ayrıntılı tanımlama ve açıklamalar için bkz. *Partsch*, K. J.: *Retorsions*, Encyclopedia of Public International Law: International Relations and Legal Cooperation in General-Diplomatic and Consular Relations, vol. 9, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1986, s. 335-337; *Partsch*, K. J.: *Reprisals*, Encyclopedia of Public International Law: International Relations and Legal Cooperation in General-Diplomatic and Consular Relations, vol. 9, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1986, s. 330-335.

⁷⁸ Bkz. *Lyons*, s. 331.

Sözleşmesi m. 26 olmak üzere yukarıda ele alınan ilgili belgelerdeki maddelerin ihlâl edilmesinin sonuçlarının da kısaca değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Öncelikle belirtmelidir ki, ilgili düzenlemeler incelendiğinde, hareket ve seyahat serbestisine dair düzenlemeler, gerek diplomatik temsilcileri kabul eden devlete gerek kabul eden devlet nezdinde akredite olmuş diplomatik temsilcilere ihlâl edebilecek şekilde yükümlülükler getirmektedir. Bu yönde, kabul eden devlet kendi nezdinde akredite olmuş yabancı diplomatik misyon üyelerine ülkesinde hareket ve seyahat serbestisi sağlamak zorundadır. Eğer bu serbestiyi hukuka aykırı olarak sağlamaz ve bu serbestileri ihlâl ederse, kuşkusuz, kabul eden devletin uluslararası alanda sorumluluğu doğabilecektir. Ancak, yukarıda da işaret edildiği gibi, misyon üyeleri kabul eden devletin ülkesinde bu tür muameleye tâbi olan devletlerin, durumu hukuka aykırı olarak nitelemektense, sadece karşılık vermekle yetindikleri görülmektedir⁷⁹. Oysa Amerika Birleşik Devletleri ve İran arasında Uluslararası Adalet Divanı tarafından bakılan 1980 tarihli yukarıda da değinilen dâvada İran'ın bu yönlü sorumluluğu Divan tarafından açıkça kabul edilmiştir⁸⁰.

Öte yandan, konuya ilişkin ilgili düzenlemelerde görüldüğü üzere, yabancı misyon üyelerinin de, devletlerin ulusal güvenlikleri gereği çıkarmış oldukları ve hareket ve seyahat serbestisini kısıtlayan mevzuata uymaları bir zaruret teşkil etmektedir. Aksi takdirde, kabul eden devlet tarafından *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilân edilmeleri⁸¹ ve ülkeyi terk etmeleri istenebilecektir. Nitekim doktrinde de bu görüş paylaşılmaktadır⁸².

⁷⁹ Bkz. *supra* dipnot: 72.

⁸⁰ Bkz. *supra* dipnot: 12.

⁸¹ *Persona non grata* 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 9'da şu şekilde düzenlenmiştir: "1- Kabul eden Devlet, herhangi bir zaman ve kararının gerekçesini açıklama zorunda olmaksızın, gönderen Devlete, misyon şefinin veya misyon diplomatik kadrosunun herhangi bir üyesinin istenmeyen şahıs olduğunu veya misyon kadrosunun herhangi bir başka üyesinin kabule şayan olmadığını bildirebilir. Bu takdirde, gönderen Devlet, duruma göre, ilgili şahsı geri çağırır veya misyondaki görevine son verir. Bir şahıs kabul eden Devletin ülkesine gelmeden önce de istenmeyen ya da kabule şayan olmayan şahıs olarak ilân edilebilir.

2- Gönderen devlet bu maddenin 1 inci fıkrasında kayıtlı yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddeder veya makul bir süre içinde yerine getirmezse, kabul eden Devlet ilgili şahsı misyonun bir üyesi olarak tanımayı reddedebilir". Uluslararası diplomasi hukukunda *persona non grata* müessesesine dair ayrıntılı açıklama ve bilgi için bkz. **Farooque**, M.: *Persona Non-Grata: Victim of Non-Grata Conducts*, Indian Journal of International Law, vol. 28/1, 1988, s. 94-103; **Witw**, E. P.: *Persona Non Grata:*

SONUÇ

Her ne kadar çok tartışılrsa ve polemik konusu yapılsa da, diplomatik hayatın gereği gibi işlemlerini sağlayan diplomatik ayrıcalık ve bağımsızlıkların önemi kuşkusuz yadsınamaz. Bu ayrıcalık ve bağımsızlıkları ele alırken, özellikle belirli ayrıcalık ve bağımsızlıklar ön plâna çıkarılmış olsa da, esasen hepsi önemli görülmelidir. Hatta birçok durumda birinin ihlâlinin, zincirleme olarak diğerlerinin ihlâlini de beraberinde getireceği bilincine varılmalıdır. Bu bilinçle hareket edildiğinde ise, ayrıcalık ve bağımsızlıkların bir bütünlük içerisinde olduğu ve hepsine önem atfedilmesi gerektiği fark edilecektir. Oysa bazı ayrıcalık ve bağımsızlıklara her zaman daha fazla önem verilmiş olduğu görülmektedir.

İlk kez uluslararası metinlere 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi ile giren hareket ve seyahat serbestisi ise, önemi kesinlikle yadsınamasa da, uluslararası hukukun mevcut bir ilkesi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, tartışılan bir düzenleme olmuştur. İstisnaî de olsa bazı yazarların bu serbestinin genel bir kural teşkil etmediğine veya tamamen yeni bir hak olarak ortaya koyulduğuna işaret ettikleri görülmektedir. Oysa ağırlıklı olarak doktrinde hareket ve seyahat serbestisinin istisnaî durumlar hariç her zaman uygulandığı ve kısıtlanmasının diplomatların görevlerinin özüne aykırı olduğu kabul edilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında hareket ve seyahat serbestisine yönelik ihlâllerin yoğunlaşmasıyla birlikte, bu konuda bir düzenleme getirilmesi gündeme gelmiş ve bir ayrıcalık, bir hak olarak değerlendirilmesi düşünülebilmıştır.

Bu çerçevede, hareket ve seyahat serbestisi, diplomatik misyon üyelerinin, başta da misyon şeflerinin temel görevleri arasında yer alan akredite oldukları devletlerin ülkesindeki durumu gözlemleyerek kendi devletlerine rapor etmek ve başta bilimsel, kültürel ve iktisadî alanlar olmak üzere buldukları devletlerle ilişkileri geliştirmek ödevlerinin açık bir gereği olmaktadır. Fark edileceği üzere, bu serbesti olmadan, misyon üyeleri görevlerinin önemli bir kısmını yapamaz hâle gelecektir. Dolayısıyla bu serbestliğin temeli işlevsellik teorisine dayanmaktadır. Bununla beraber, bu kişilerin aynı zamanda akredite oldukları devlette devletlerini ve halklarını temsil ettikleri hususu göz önüne alındığında, bu serbestinin tanınmamasının etkisinin temsil ettikleri devlet ve halklara da sirayet edebileceği öngörülebilir.

Expelling Diplomats Who Abuse Their Privileges, *New York Law School Journal of International & Comparative Law*, vol. 9/2, 1988, s. 345-359; **Denza**, 2008, s. 73-87; **Denza**, 2016, s. 61-73.

⁸² Bkz. **Denza**, 1976, s. 118; **Ismail**, 2013, s. 73; **Ismail**, 2016, s. 171.

Diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıkların bir parçası olarak hareket ve seyahat serbestisi asıldır ve ancak kabul eden devletin ulusal güvenliğinin bir gereği olarak anılan devletin iç mevzuatıyla sınırlandırılabilir. Tabii ki, bu durumda kabul eden devlet ulusal güvenlik çerçevesinde bu serbestiyi anlamsız ve hükümsüz kılacak şekilde bir düzenleme getirmemeli; mümkün olduğu oranda da bu serbestiyi tekrar tesis etmelidir. Günümüzde teknolojinin bu denli ileri olduğu bir ortamda askerî alanların veya sınırların ulusal güvenlik bağlamında yabancı devlet misyon üyeleri için yasaklı veya kısıtlı kılınmasının uygunluğu sorgulanabilir, ancak yine de devletlerin bu çerçevede uygulamalar geliştirdikleri de bir gerçektir. Öte yandan, kabul eden devletin ülkesinde isyan veya iç savaş gibi birtakım olaylar söz konusuysa, o olayların yaşandığı yerler için de tamamen veya kısmen, sürekli veya geçici olarak bu serbestiler ortadan kaldırılabilir veya kısıtlanabilecektir. Bazı durumlarda, istisnaî de olsa, bu serbestilerin sınırlandırılmasında ulusal güvenlik dışındaki hususlara da dayanıldığı gözlenmektedir. Bu durumlar genellikle tarihî haklara veya örf ve âdet kurallarına dayandırılabilir.

Öte yandan, bu serbestiyi uygulamayan ve hukuka aykırı bir biçimde kısıtlayan kabul eden devletlerin uluslararası sorumluluğu doğabilecekken, hukuka uygun bir iç mevzuat hükmüyle sağlanmış sınırlandırmalara uymayan yabancı misyon üyeleri ise *persona non grata* ilân edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Antlaşmalar, Davalar ve Diğer Resmî Belgeler

1928 tarihli Diplomatik Görevlilere Dair Havana Sözleşmesi.

1928 tarihli Konsolosluk Ajanlarına Dair Havana Sözleşmesi.

1932 tarihli Diplomatik Ayrıcalık ve Bağışıklıklara İlişkin Taslak (1932 tarihli Harvard Taslağı).

Yearbook of International Law Commission, vol. I, 1957.

Yearbook of International Law Commission, vol. I, 1958.

Yearbook of International Law Commission, vol. II, 1958.

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi.

“United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records”, vol. I: Summary Records of Plenary Meetings and of Meetings of the Committee of the Whole, Geneva, 1962.

“United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities-Official Records”, vol. II: Annexes, Final Act, Vienna Convention on Diplomatic Relations, Optional Protocols, Resolutions, New York, 1962.

1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine Dair Viyana Sözleşmesi.

1969 tarihli Özel Misyonlara Dair Sözleşme.

1974 tarihli Yunan Anayasası.

1975 tarihli Evrensel Nitelikli Uluslararası Örgütlerle İlişkilerinde Devletlerin Temsiline Dair Viyana Sözleşmesi.

1980 tarihli Tahran’daki Birleşik Devletler Diplomatik ve Konsolosluk Personeliyle Alâkalı Davada Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti’nin Divan’a Sunduğu Muhtıra.

1980 tarihli Tahran’daki Birleşik Devletler Diplomatik ve Konsolosluk Personeliyle Alâkalı Dava. (UAD)

Kitaplar

Aybay, R.: Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk, İstanbul, 2009.

Clark, E.: Corps Diplomatique, Bristol, 1973.

Cohen, J. A. & Chiu, H. (eds.), People’s China and International Law: A Documentary Study, vol. II, New Jersey, 1974.

Delupis, I.: International Law and the Independent State, Essex, 1974.

Denza, E.: Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, New York, 1976.

Denza, E.: Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 3rd Edition, Oxford, 2008.

- Denza**, E.: Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 4th Edition, Oxford, 2016.
- do Nascimento e Silva**, G. E.: Diplomacy in International Law, Leiden, 1972.
- Fravel**, M. T.: Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes, New Jersey, 2008.
- Goldsmith**, J. L. & **Posner**, E. A.: The Limits of International Law, Oxford, 2005.
- Gore-Booth**, H. P.: Satow's Guide to Diplomatic Practice, 5th Edition, Essex, 1994. (7th Impression of the 1979 Edition)
- Grzybowski**, K.: Soviet Public International Law: Doctrines and Diplomatic Practice, Leyden, 1970.
- Hardy**, M.: Modern Diplomatic Law, Manchester, 1968.
- Hyde**, C. C.: International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, vol. II, 2nd Revised Edition, Boston, 1947.
- Ismail**, M. B. A.: Islamic Law and Transnational Diplomatic Law: A Quest for Complementarity in Divergent Legal Theories, Hampshire, 2016.
- Lee**, L. T.: Consular Law and Practice, 2nd Edition, Oxford, 1991.
- McClanahan**, G. V.: Diplomatic Immunity: Principles, Practices, Problems, London, 1989.
- Murty**, B. S.: The International Law of Diplomacy: The Diplomatic Instrument and World Public Order, New Haven,, 1989.
- Nicholson**, H.: The Evolution of Diplomatic Method, Oxford, 1954. (reprinted in 2011 by Leicester University)
- Ogdon**, M.: Juridical Bases of Diplomatic Immunity: A Study in the Origin, Growth and Purpose of the Law, Washington D.C., 1936.
- Pazarıcı**, H.: Uluslararası Hukuk Dersleri, III. Kitap, Gözden Geçirilmiş Baskı, Ankara, 1999.
- Rana**, K. S.: The Contemporary Embassy: Paths to Diplomatic Excellence, London, 2013.
- Reçber**, K.: Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku, Bursa, 2011.
- Sen**, B.: A Diplomat's Handbook of International Law and Practice, The Hague, 1965.
- Starke**, J. G.: Introduction to International Law, 10th Edition, London, 1989.
- von Glahn**, G., Law Among Nations: An Introduction to Public International Law, 7th Edition, New York, 1996.

Wiegand, K. E.: *Enduring Territorial Disputes: Strategies of Bargaining, Coercive Diplomacy, and Settlement*, Georgia, 2011.

Makaleler

Bruns, K.: On the Road to Vienna: The Role of the International Law Commission in the Codification of Diplomatic Privileges and Immunities, 1949-1958, in *Diplomatic Law in a New Millennium*, edited by Behrens, Oxford, 2017, s. 54-71.

Cahier, P.: Vienna Convention on Diplomatic Relations, *International Conciliation*, vol. 37, 1967, s. 5-40.

Duquet, S. & Wouters, J.: Legal Duties of Diplomats Today, in *Diplomatic Law in a New Millennium*, edited by Behrens, Oxford, 2017, s. 247-271.

Economidès, C. P.: Le mont Athos et le droit international, *Revue hellénique de droit international*, vol. 38/1, 1985/86, s. 289-294.

Elgavish, D.: Did Diplomatic Immunity Exist in the Ancient Near East, *Journal of History of International Law*, vol. 2/1, 2000, s. 73-90.

Farooque, M.: Persona Non-Grata: Victim of Non-Grata Conducts, *Indian Journal of International Law*, vol. 28/1, 1988, s. 94-103.

Grzybowski, K.: The Regime of Diplomacy and the Tehran Hostages, *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 30/1, 1981, s. 42-58.

Ismail, M. B. A.: Justifications and Principles of Diplomatic Immunity: A Comparison between Islamic International Law and International Law, *Journal of Islamic State Practice in International Law*, vol. 9/1, 2013, s. 60-101.

Koniradis, I. M.: The Mount Athos Avaton, *Revue hellénique de droit international*, vol. 53/1, 2000, s. 215-226.

Lauterpacht, E.: The Codification of the Law of Diplomatic Immunity, *Transactions of the Grotius Society*, vol. 40, 1954, s. 65-81.

Liang, Y. L.: Diplomatic Intercourse and Immunities as a Subject for Codification, *American Journal of International Law*, vol. 47/3, 1953, s. 439-448.

Lyons, B. A.: Personal Immunities of Diplomatic Agents, *British Yearbook of International Law*, vol. 31, 1954, s. 299-340.

Morris, W. G.: Constitutional Solutions to the Problem of Diplomatic Crime and Immunity, *Hofstra Law Review*, vol. 36/3, 2007, s. 601-638.

- Nahlik**, S. E.: Development of Diplomatic Law. Selected Problems, *Recueil des cours*, vol. 222, 1990-III, 1990, s. 187-364.
- Papastathis**, C. K.: The Regime of Mount Athos, in *Between Cultural Diversity and Common Heritage: Legal and Religious Perspectives on the Sacred Places of the Mediterranean*, edited by Ferrari & Benzo, Surrey, 2014, s. 273-292.
- Partsch**, K. J.: Reprisals, *Encyclopedia of Public International Law: International Relations and Legal Cooperation in General-Diplomatic and Consular Relations*, vol. 9, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1986, s. 330-335.
- Partsch**, K. J.: Retorsions, *Encyclopedia of Public International Law: International Relations and Legal Cooperation in General-Diplomatic and Consular Relations*, vol. 9, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1986, s. 335-337.
- Przetacznik**, F.: Reaffirmation of Basic Principles of Diplomatic and Consular Law by the International Court of Justice in the American Diplomatic Case in Iran, *Sri Lanka Journal of International Law*, vol. 3/1, 1991, s. 119-152.
- Roye**, P. F.: Reforming the Laws and Practice of Diplomatic Immunity, *University of Michigan Journal of Law Reform*, vol. 12/1, 1978, s. 91-111.
- Siekman**, R. C. R.: Netherlands State Practice for the Parliament Year 1978-1979, *Netherlands Yearbook of International Law*, vol. 11, 1980, s. 193-257.
- Tease**, A. M.: Diplomatic Immunity and Divorce: *Fernandez v. Fernandez*, *Connecticut Law Review*, vol. 21/5, 1989, s. 1071-1095.
- Turack**, D. C.: A Brief Review of the Provisions in Recent Agreements Concerning Freedom of Movement Issues in the Modern World, *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 11/1, 1979, s. 95-115.
- Witiw**, E. P.: *Persona Non Grata: Expelling Diplomats Who Abuse Their Privileges*, *New York Law School Journal of International & Comparative Law*, vol. 9/2, 1988, s. 345-359.
- Young**, E.: The Development of the Law of Diplomatic Relations, *British Yearbook of International Law*, vol. 40, 1964, s. 141-182.
- Zoglio**, E. M.: Diplomatic Immunity from Local Jurisdiction, *University of Baltimore Law Forum*, vol. 7/2, 1977, s. 33-36.